

La gent del PSUC de l'Hospitalet de Llobregat

Joan Camós

La gent del PSUC de l'Hospitalet de Llobregat

La gente del PSUC de l'Hospitalet de Llobregat

The people of the PSUC in l'Hospitalet de Llobregat

Joan Camós

(Historiador, professor d'ensenyament secundari jubilat; joancamos@gmail.com)

RESUM

L'objectiu d'aquest article és recuperar la història del PSUC i reconèixer el paper del PSUC a nivell local i molt especialment sota el franquisme. De fet, a l'Hospitalet es pot veure el paper permanent del PSUC en la història de la ciutat, des de la fundació del partit el juliol de 1936 fins a la formació d'Iniciativa per Catalunya l'any 1987. Durant la guerra civil, el PSUC va estar enfrontat amb els anarquistes per estratègies oposades sobre l'acció política a la rereguarda, com s'evidencià en els xocs de desembre del 36 i en les propostes concretes que uns i altres volien portar a terme. Durant el franquisme se succeïren diverses generacions de militants del PSUC. Primer, els de la immediata postguerra amb accions de lluita armada esperant la fi de la II guerra mundial. Una mica més tard, per la forta repressió a nivell de tot l'Estat i amb la constant arribada de nova població, vingueren a l'Hospitalet homes i dones represaliats i exiliats dels seus pobles d'origen, molts provinents del PCE, que reorganitzaren el PSUC clandestí a la ciutat, amb una primera generació dels que visqueren la guerra representants per Felipe Cruz i Pura Fernández. Una altra generació més jove, nascuts en temps de guerra o en la immediata postguerra, foren els que portaren a terme la reorganització del partit a nivell local i esdevingueren centre de les xarxes clandestines que s'anaren formant a la ciutat en la lluita anti-franquista. En aquest sentit, cal destacar Felip Gómez, Mercè Olivares, Jaume Valls i José Carrasco. Al final del franquisme, i sobretot provinents de CCOO i de les associacions de veïns, la militància del PSUC es multiplicà passant de les cèl·lules a les agrupacions i creant unes expectatives polítiques que després no es van poder concretar municipalment. El grup dirigent ja és una altra generació, nascuda sota el franquisme i que podria estar representada per Joan Saura, Mariano Aragón, Nelly Peydró o Clara C. Parramon entre molts d'altres.

PSUC - Guerra Civil - Franquisme - L'Hospitalet

RESUMEN

El objetivo de este artículo es recuperar la historia del PSUC y reconocer el papel del PSUC a nivel local y muy especialmente bajo el franquismo. De hecho, en L'Hospitalet se puede ver el papel permanente del PSUC en la historia de la ciudad, desde la fundación del partido en julio de 1936 hasta la formación de Iniciativa per Catalunya en 1987. Durante la guerra civil, el PSUC estuvo enfrentado con los anarquistas por estrategias opuestas sobre la acción política en la retaguardia, como se evidenció en los choques de diciembre del 36 y en las propuestas concretas que unos y otros querían llevar a cabo. Durante el franquismo se sucedieron varias generaciones de militantes del PSUC. Primero, los de la inmediata posguerra con acciones de lucha armada esperando el fin de la II guerra mundial. Un poco más tarde, por la fuerte represión a nivel de todo el Estado, vinieron a L'Hospitalet hombres y mujeres represaliados y exiliados de sus pueblos de origen, muchos provenientes del PCE, que reorganizaron el PSUC clandestino en la ciudad, con una primera generación de los que vivieron la guerra representados por Felipe Cruz i Pura Fernández. Otra generación más joven, nacidos en tiempos de guerra o en la inmediata posguerra, fueron los que llevaron a cabo la reorganización del partido a nivel local y se convirtieron en el centro de las redes clandestinas que se fueron formando en la ciudad en la lucha antifranquista. En este sentido hay que destacar a Felipe Gómez, Mercè Olivares, Jaume Valls y José Carrasco. Al final del franquismo, y sobre todo provenientes de CCOO y de las asociaciones de vecinos, la militancia del PSUC se multiplicó pasando de las células a las agrupaciones y creando unas expectativas políticas que luego no se pudieron concretar municipalmente. El grupo dirigente ya es otra generación, nacida bajo el franquismo y que podría estar representada por Joan Saura, Mariano Aragón, Nelly Peydró o Clara C. Parramon entre muchos otros.

PSUC - Guerra Civil - Franquismo - L'Hospitalet

ABSTRACT

The aim of this article is to recapture the history of PSUC and recognize the role of PSUC at a local level and especially under Franco's regime. In fact, in L'Hospitalet the permanent role of PSUC in the history of the city is possible to observe, from the foundation of the party in July 1936 to the formation of Iniciativa per Catalunya in 1987. During the Civil War, in conflict with the anarchists with opposite strategies on political action as evidenced in the clashes of December 36, and in the concrete proposals that the ones and the others wanted to carry out. During Franco's regime, several generations of militants of PSUC followed one another. First, those of the immediate post war period with actions of armed struggle, waiting for the end of World War II. A little later, due to the strong state-level repression and with the constant arrival of new population, repressed and exiled from their home villages men and women arrived at L'Hospitalet, many coming from PCE, who reorganized clandestine PSUC in the city, with a first generation of those who lived the war represented by Felipe Cruz and Pura Fernández. Another younger generation, born in time

of war or in the immediate post-war period, was the one that carried out the reorganization of the Party at a local level and became the centre of the clandestine networks that were formed in the city in the anti-Francoist struggle. In this regard, we must emphasize Felip Gómez, Mercè Olivares, Jaume Valls and José Carrasco. By the end of Franco's regime and especially coming from CCOO and Neighbourhood Associations, PSUC's militancy multiplied from the cells to the Groupings and created political expectations that could not be concretized later in the municipality. The ruling group is already another generation, born under Franco's regime and that could be represented by Joan Saura, Mariano Aragón, Nelly Peydró, Clara C. Parramon among others.

PSUC - Civil War - Franquismo - L'Hospitalet

ANOTACIONS BIBLIOGRÀFIQUES DEL CEL'H SOBRE EL PSUC DE L'HOSPITALET

El paper del PSUC ha estat una constant en la història recent de la ciutat de l'Hospitalet, ja des de la seva fundació i durant la Guerra Civil, com es pot veure en el llibre *L'Hospitalet 1930-36. Història de tots nosaltres*, així com en la tesi de Carles Santacana, *Victoriosos i derrotats (1939-1951)*, on s'analitza el primer franquisme i la resistència en aquesta primera dècada de la dictadura.

De fet, ja als anys noranta des del Centre d'Estudis de l'Hospitalet iniciarem la tasca de recuperació de la memòria històrica i alhora l'anàlisi crítica del que havia significat la lluita contra el franquisme, com es pot veure en la publicació col·lectiva *L'Hospitalet antifranquista. La transició a la democràcia*, publicat pel CEL'H l'any 1996.

Aquesta tasca es concretà posteriorment en un llarg estudi col·lectiu, *L'Hospitalet lloc de memòria: exili, repressió, deportació i lluita antifranquista*, que va ser editat pel mateix CEL'H l'any 2005, on, a més de tractar alguns aspectes de l'exili, la investigació se centrà en els hospitalencs que anaren a raure als camps d'extermini nazis, els afusellats al Camp de la Bota i l'estudi de la lluita antifranquista a la ciutat a partir dels 46 enregistraments fets a veïns i veïnes de la ciutat que participaren en el combat per les llibertats democràtiques. D'aquests 46 enregistraments, 30 corresponen a militants del PSUC. Són uns testimonis que van des de l'any 1945 fins al trencament del PSUC l'any 1981:

Francesca Noes (1900-1972), Victoriano Ramos (1902-1997), Diego Corrales (1912-2004), Carme Díaz (1916-2003), Avelino Agudo (1917-2000), Modesto Cancio (1920), Francisco García (1920-2004), Dionisio Muñoz (1920), Felipe Cruz (1921-1981), Pura Fernández (1921-1997), José Muñoz (1921), Antonio Ballesteros (1923), Francisco Hernández (1926), Antonio Dubizón (1927-2002), José García Soria (1927-2001),

Jaume Valls (1930), José Carrasco (1931), Antonio Ruiz (1932-2015), Matías Castell (1933), Josep Cutillas (1933), Claudio Ruiz (1934), Julián Sánchez (1936), Felip Gómez (1938), Faustino García (1940), Mercè Olivares (1941), Josep Ribas (1942-2018), Tomás Martínez (1943), Eusebio Ruiz (1943), Aureliano Caballero (1944), Juan Manuel Serrano (1945).

Per completar aquesta visió de la història del PSUC a la ciutat sota el franquisme, comptem també amb el testimoni dels darrers empresonats durant la dictadura publicats en dos articles al *Quadern d'Estudis* de l'any 2010: "Presos i preses de l'Hospitalet 1969-1976" i "Principi i final del franquisme. Resistència i lluita", dels quals van ser autors Joan Camós, Miguel Angel Montón i M. Pau Trayner. Aquests articles reflecteixen les experiències dels homes i les dones que passaren per les presons de la Model o la Trinitat durant els darrers anys del franquisme. Són els testimonis de cinc homes i tres dones vinculats o propers al PSUC: Julián Cabanillas, Josep Cortada Nusas, Francisco Javier García Almirall, Gabriel García Ruiz, Aurora Gómez Cano, Remedios González Medina, Tomás Marín Martínez i Clara Carme Parramon.

A més, l'any 2006, commemorant el 70è aniversari de la fundació del PSUC, amb amics d'Iniciativa per Catalunya i d'Esquerra Unida vàrem portar a terme una exposició sobre la història del partit a l'Hospitalet, que s'exposà al Museu d'Història de la Ciutat i de la qual vaig ser comissari.

També per conèixer la dinàmica política i social del període de la transició són útils els *Quaderns d'Estudi* editats pel Centre d'Estudis de l'Hospitalet sobre els tallers d'història del barri, com el que va realitzar Manuel Domínguez sobre el barri de Bellvitge l'any 1991; el Taller del Gornal (1990), del qual va ser autora Marta Jové, i el de Collblanc-La Torrassa (1995), elaborat per Cristina Sala. Sobre aquest període de transició a la democràcia comptem, a més, amb la comunicació de Clara Carme Parramon i Joan Camós: "Crisi del franquisme, associacionisme i moviment ciutadà a l'Hospitalet de Llobregat", que es va editar dins del llibre *Franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana*, publicat pels Centres d'Estudis de Parla Catalana l'any 2001.

Afegim, per últim, les darreres publicacions sobre els *50 anys d'història de Bellvitge*, de Manuel Domínguez, Sandra Bestraten i Emili Hormias; també *Can Serra-50*, de Jaume Botey, M. Pau Trayner, Pilar Massana, Bonifacio Febrero i Viti Berzosa; i *50 anys de Granvia Sud*, del qual són autors Manuel Domínguez, Bartomeu Fité i Genís Pascual.

1. TEMPS DE GUERRA

La història del PSUC a l'Hospitalet abasta tot el temps d'existència del partit com a organització política, des de la seva fundació l'any 1936 fins als processos de trencament del partit, durant el V Congrés del PSUC de 1981 i la formació del PCC. La fundació d'Iniciativa per Catalunya l'any 1987 va comportar la pèrdua d'activitat orgànica i la

pràctica dissolució del PSUC en la nova organització. Tot plegat, donà lloc a la formació l'any 1997 de l'anomenat PSUC Viu. En aquest article no entrarem en aquest darrer trencament, sinó que ens limitarem a la història del PSUC fins a 1987.

L'any 1936, la ciutat de l'Hospitalet, amb més de 40.000 habitants, s'estava transformant en la segona ciutat de Catalunya amb un pes força important pel que fa a la indústria tèxtil, amb empreses amb més d'un miler de treballadors, majoritàriament dones, com Can Trinxet. L'Hospitalet fou conegut durant la segona República per la importància de la CNT-FAI entre el moviment obrer i, malgrat que el Partit Comunista de Catalunya es va presentar a totes les eleccions del període republicà, mai no va obtenir representació. Tampoc la Unió Socialista de Catalunya ni el Partit Català Proletari tenien cap tradició a l'Hospitalet. De fet, la UGT començà a tenir presència a la ciutat l'any 1936 a la Campsa i transports (Camós, 1985). Des del primer moment, el PSUC comptà amb militants provinents d'ERC i de la CNT.

Iniciada la Guerra Civil, la correlació de forces polítiques varià malgrat que, a nivell municipal, el PSUC estava present per mitjà de la UGT. El PSUC anà ocupant gran part de l'espai polític d'ERC i de la CNT. Des de desembre de 1936, el PSUC de l'Hospitalet començà a publicar *Amunt*, publicació mensual local del partit, que s'edità fins al juny de 1937. El secretari polític del PSUC de l'Hospitalet era Alfons López; el secretari d'organització, Ramon Suau, i el de propaganda, Gaietà Ripoll. Des de setembre del 36 podem veure a la premsa informació sobre la normalitat del PSUC a la ciutat. Així, *Las Noticias* del 16 de setembre de 1936 informen del casament d'un milicià del PSUC al local del Comitè de Milícies Antifeixistes i el 13 d'octubre dona informació d'un míting del PSUC al cinema Oliveras.

La influència del PSUC s'evidencià també en el canvi de noms d'alguns carrers com el de Sant Joan, que passà a denominar-se Carles Marx (2-9-1936); l'avinguda del Metro, que passà a dir-se Lluís Romero Merino (5-1-1937), treballador del metro que morí lluitant contra el feixisme; la plaça de l'Ajuntament canvià el nom pel de Lina Odena (2-7-1937), secretària general de les Joventuts Comunistes de Catalunya, que participà activament en la formació de les JSUC i morí al front de Granada; el carrer Jardinetes, per Joaquim Campoy (2-7-37), milicià del PSUC mort al front; el carrer Barcelona, per Antoni Sesé (2-7-1937), secretari general de la UGT de Catalunya, nomenat conseller de la Generalitat, i que fou assassinat quan es dirigia a la presa de possessió; per últim, la Ronda de la Via passà a denominar-se comandant Ottoⁱⁱ el 4 de febrer de 1938.

El xoc entre les dues visions de la guerra representades pels comunistes i els anarquistes, PSUC i la CNT, es concretà a desembre de 1936 en l'assalt a les cooperatives *l'Avenç* de l'Hospitalet Centre i *El Respeto Mutuo* de Santa Eulàlia. Aquest xoc, que correspondria als pròlegs del que coneixem com els fets de maig, tingué com a conseqüència la dimissió dels regidors municipals d'ERC i de la UGT-PSUC, deixant l'ajuntament en mans del moviment anarquista i, com a alcalde, Josep Xena fins al febrer del 1937 (Camós, 1997: 180-181). De fet, fins al novembre del 1937, el PSUC no fou admès com a força pròpia a l'ajuntament, aplicant el decret de la Generalitat d'octubre d'aquell any.

Uns mesos abans, durant el febrer de 1937, arribaven els primers nens refugiats de la zona ocupada per l'exèrcit nacional, que es van repartir entre les famílies de la ciutat i, el mes de març d'aquell any, es creà la delegació del Socors Roig Internacional. Era temps de por i refugis. El bombardeig més greu que patí la ciutat fou el del 25 de juliol de 1937, amb 18 morts i 46 ferits (Ribas, 2010). L'any 1938, malgrat els greus problemes de subsistència i els bombardejos freqüents, es van seguir creant noves infraestructures socials com la casa de la maternitat, la casa de repòs o l'escola municipal de música. De la importància del PSUC a la ciutat durant la Guerra Civil n'és testimoni també una fotografia que mostra un grup de milicians al front sota una bandera que hi posa: *PSUC de la Torrassa*.ⁱⁱⁱ Sembla que el desembre de 1937 els militants del PSUC a l'Hospitalet eren prop de cinc-cents.

L'entrada dels nacionals el 26 de gener de 1939 trencarà i malbaratarà tots els somnis i perspectives, iniciant-se la llarga repressió de la qual encara avui dia hi ha molts espais foscos.

1.1. Regidors del PSUC durant la Guerra Civil

Durant el període de la Guerra Civil, militants del PSUC tingueren responsabilitats com a regidors municipals. D'alguns d'ells sabem que s'exiliaren, d'altres en desconeixem el final. Inicialment sis regidors del PSUC es van presentar sota el nom de la UGT i, a partir de novembre del 1937, nou ho feren com militants del PSUC. Ara bé, la incorporació al front de guerra provocà un relleu constant. De fet, foren vint els militants nomenats regidors municipals:

Josep Piqué Vall, Àngel Beltran Ros, Antoni Carrió Català, Alfonso López Camacho, Luis Córdoba, Joan Lladó Peiró, Lluís Flores Expósito, Víctor Muntané Gual, Josep Rodríguez Segura, Francesc Farrés, Gaietà Ripoll Masdeu, Ramon Suau Llopart, Antoni Barrio, Cipriano Sansón Alba, Eufemi Castellanos Ortiz, Manuel Ramos Anones, Pere Rovira Castelló, Lluís Gómez Macarella, Juan Guasch Ribas i Antoni Giralt Parera.^{iv}

1.2. Deportats hospitalencs del PSUC

A finals de gener i febrer de 1939, molts veïns fugiren cap a França. Segons càlculs d'Enric Gil (2014: 35), a principis de 1940 almenys 367 persones de l'Hospitalet s'havien exiliat: gent amb responsabilitats públiques, polítiques o institucionals, famílies senceres i combatents de l'exèrcit.

Dels 367 que s'exiliaren a França, molts homes foren mobilitzats en Companyies de Treballadors Estrangers, considerats per les tropes nazis com a presoners de guerra i molts d'ells van ser deportats als camps de concentració i d'extermini, o destinats a treballs forçats.

Almenys 54 hospitalencs foren destinats a aquests camps d'extermini i quatre, a camps de treball forçat. En van morir 32. Només coneixem l'afiliació política de 20.

Fotografia d'Agustí Centelles on es pot veure una trinxera al front, amb una pancarta del PSUC de La Torrassa.

Sembla clar que 4 eren militants d el PSUC, però és molt probable que n'hi hagués més (Gil, Ribas, 2007):

Josep Calpe Vidal, d'origen valencià (1893-1941), s'establí al barri de la Bordeta. Va exercir força temps l'ofici de picapedrer a la pedrera de Montjuïc. La seva esposa, Justa Centelles Barberà, també era emigrada del País Valencià i treballava a la fàbrica hospitalenca del Cànem, al barri de Santa Eulàlia. En Josep durant la República es va afiliar a la UGT. En esclatar la guerra ingressà al Cos de Carrabiners. El gener de 1939 emprengué el camí de l'exili i fou presoner de guerra del Reich a l'*Stalag V-D* d'Esstrasburg. Va arribar el dia 13 a Mauthausen, i va ser traslladat a Gusen el 29 de març de 1941. La majoria dels traslladats a Gusen eren malalts o afeblits poc aptes per suportar la duresa del treball. Va ser portat al Castell de Hartheim el 16 d'agost de 1941. Va morir a la cambra de gas, probablement aquell mateix dia, encara que oficialment consta la seva mort el 24 de setembre de 1941. Tenia 48 anys.

Joan Pedrol Carbonell (1923-1993). La seva família es va traslladar a l'Hospitalet l'any 1931, al carrer Llançà (Torrassa). Quan va esclatar la guerra tenia 13 anys, i fou durant la guerra quan es va afiliar a les JSUC. Va estar presoner a l'*Stalag XI-B* de Fallingbommel i va arribar a Mauthausen el 27 de gener de 1941, amb un comboi de 1.481 republicans, dels quals quatre eren de l'Hospitalet. Tenia 17 anys. A la tardor del 1943 va ser destinat a la pedrera de Mauthausen. Va compartir sort amb altres tres hospitalencs: Eduard Frias, Fèlix Quesada i Manuel Gutiérrez, els pares dels quals eren anarquistes. Alliberat pels aliats el 5 de maig de 1945, no tornà a Catalunya i continuà residint a França.

Antoni Cànovas Lapuente. Nascut l'any 1920. Als 16 anys fou seleccionat en la disciplina de natació per participar a l'Olimpíada Popular, frustrada pel cop d'estat feixista del 19 de juliol de 1936. Amb 16 anys s'allistà a les milícies del PSUC declarant que en tenia 18. Va participar en l'expedició a Mallorca i al front d'Aragó, on ingressà formalment a les JSUC, i més tard a un batalló de xoc, l'anomenat Batalló Roig (27a Divisió). Va ser internat als camps d'Argelers, Sant Cebrià i Agde. Amb l'ocupació nazi i la possibilitat de ser conduït a un camp d'extermini, s'embarcà vestit de mariner francès en un dels vaixells de la flota que feien rumb a les possessions del nord d'Àfrica. Desembarcà a Casablanca, on fou empresonat i integrat en una Companyia de Treballadors Estrangers i posteriorment conduït a Bou-Arfa, per treballar en la construcció d'un ferrocarril transaharià. Clandestinament va tenir un paper molt actiu com a responsable del PC-JSUC, fins que fou descobert i detingut. Fou sotmès a un Consell de Guerra i condemnat a 3 anys de presó. El desembarcament de les tropes anglo-americanes el 6 de novembre de 1942 canvià la situació, però els comunistes no foren alliberats fins al cap de vuit mesos. Viatjà amb passaport fals a França l'any 1944 i, sota el servei directe de Santiago Carrillo, participà en l'organització dels maquis. Visqué de prop la frustrada invasió guerrillera de la Val d'Aran la tardor de 1944. Retornà definitivament a Catalunya l'any 1963 i residí a l'Hospitalet.

Jaume Marco Muntaner (1907-1974). Nascut a Bellmunt del Priorat, visqué a l'Hospitalet, on formava part del cos de carrabiners. Amb el seu cunyat Joan Mestre Rebull va ser als camps de refugiats d'Argelers i Agde i, seguint les consignes del PSUC, rebutjà formar part de les Companyies de Treballadors Estrangers. Va ingressar al camp de concentració de Sachsenhausen (Oraniemburg) el 25 de gener de 1943 i més tard passà a la fàbrica d'avions Heinkel fins al final de la guerra. Va tornar a Catalunya l'any 1948 i residí a l'Hospitalet fins a la seva mort.

1.3. Afusellats al camp de la bota

Dels 24 sentenciats a mort i afusellats de l'Hospitalet, 17 eren anarquistes o propers a la CNT o la FAI. La major part vivien als barris més populars i conflictius, com Collblanc-La Torrassa i Santa Eulàlia, i on la repressió franquista va ser més dura. 22 van ser detinguts el mateix 1939, i 11 afusellats en menys de 6 mesos. Un va estar pendent de l'execució més de 4 anys. De dos tenim confirmada l'afiliació al PSUC:

Manuel Torá Bellido (1912-1943). Vivia al carrer Príncep de Bergara 24, de professió jornalero. Havia estat vinculat a ERC i durant la guerra al PSUC. El procés s'inicià el 2-6-1940, i va ser inculpat de "rebelión militar". Fou executat el 16-2-1943 al Camp de la Bota a l'edat de 31 anys.

Josep Segarra Ventura (1906-1943) visqué a l'Hospitalet al passatge Oliveras 2, i més tard al carrer Mas 148. De professió electricista, milità a ERC i, durant la Guerra Civil, al PSUC. S'inicià el procés el 28-12-1939, i fou inculpat per "auxilio a la rebelión". Fou executat al Camp de la Bota el 30-4-1943 a l'edat de 37 anys.

1.4. Exili americà

Sabem que almenys 81 veïns de la ciutat marxaren cap a Amèrica, la majoria abans de setembre de 1939, quan s'inicià la II Guerra Mundial (Gil, 2014). Del PSUC, les referències confirmades que tenim corresponen a:

Lluís Flores Expósito, nascut l'any 1909. Afiliat a la UGT durant la II República i al PCC, d'ofici agricultor. Regidor des d'octubre de 1937 fins a juliol de 1937, es va exiliar a França i posteriorment a Mèxic, on va arribar el 29 de juliol de 1939 en el vaixell Mexique.

Alfons López Camacho, nascut a Lucainena (Almeria) l'any 1908. Secretari polític del PSUC de l'Hospitalet durant la Guerra Civil. Regidor l'octubre de 1936, passà pels camps de concentració de Cotlliure i Vernet, i es va exiliar primer a la República Dominicana i l'any 1945 a Mèxic, on morí l'any 1986.

Gaietà Ripoll Masdeu, nascut a Selva de Mar (Tarragona) l'any 1911. Arribà a l'Hospitalet l'any 1915. Havia militat a ERC però s'incorporà al PSUC durant el mes de juliol de 1936. Va ser regidor i responsable de propaganda del partit durant la Guerra Civil. Al març de 1939 passà cap a França amb la seva dona i un fill, i més tard fugiren cap al nord d'Àfrica i, posteriorment, l'any 1948, cap a Venèçuela.

Francesc Graells Bonet, nascut a Cervera (Lleida) l'any 1899. Durant la Guerra Civil vivia al carrer Lleida de l'Hospitalet i treballava com a auxiliar de farmàcia. Milità a Estat Català-Partit Proletari, i després al Partit Català Proletari. Ingressà al nou partit, el PSUC. S'exilià a França i després a Mèxic, on arribà a bord del vaixell Sinia el juny de 1939. Retornà a Catalunya l'any 1945.

Mercè Canals, infermera, directora de la llar d'infants de la fàbrica col·lectivitzada Tecla Sala. Fou una de les primeres llars d'infants vinculades a les fàbriques i de la qual es va fer ressò la premsa del moment. Era també professora d'educació física. Vivia a Barcelona i durant la guerra fou dirigent de les Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya (JSUC). Passà a França el febrer de 1939 i al setembre arribava a la República Dominicana. Posteriorment, a l'abril de 1941 arribà a l'Havana, on es va casar amb el militant del partit comunista d'Andalusia Manuel Carnero. Seguí militant al PSUC i amb la revolució cubana s'incorporà al ministeri de l'interior, ingressant al Partit Comunista Cubà.

2. LA POSTGUERRA. TEMPS DE REPRESSIÓ I RESISTÈNCIA

En el cas de l'Hospitalet, on només tres anys abans el Front Popular havia obtingut el 70 % dels vots, era evident la desconfiança del nou règim cap a una població industrial obrera que s'havia caracteritzat per la seva radicalitat, sobretot al barri de Collblanc-La Torrassa (Santacana, 1994). Així, a més de la destitució de funcionaris

municipals i mestres, s'acomiadaren també treballadors, sobretot del sector industrial, per la seva col·laboració amb la República. És el temps dels avals i recomanacions, de falangistes, rectors, funcionaris i persones addictes al nou règim. La vida pública i privada es veié afectada per la repressió. Repressió no només portada a terme per la policia, la Guardia Civil o la Falange, sinó que podem parlar de veritables ràtzies militars com a resposta a l'existència de grups organitzats de resistència anti-franquista.

El 6 de maig de 1939 el comissari de policia de l'Hospitalet s'adreçà a l'alcalde per comunicar que la nit anterior grups de soldats, patrullant "contra la gente maleante", havien mort 10 veïns de la ciutat per sospitosos i, segons el document, per haver intentat fugir. El text diu així:

Jefatura Superior de Policía de Barcelona y su Provincia. Comisaría de Hospitalet.

Cúmpleme manifestar a V. E., que de investigaciones practicadas por los agentes de esta Plantilla a las órdenes del que tiene el honor de suscribir, en la noche última y obedeciendo órdenes del Ilmo. Señor Comandante Militar de esta Plaza, los soldados de nuestro invicto Caudillo pertenecientes a la bandera de Oviedo nº 1, practicando servicio de patrullas y razias contra la gente maleante, al pasar en la barriada de Santa Eulalia, detuvieron a varios individuos y al tratar de conducirlos a la Comandancia de esta Ciudad, cinco de ellos pretendieron darse a la fuga, haciendo dicha fuerza, fuego contra ellos, resultando los cinco muertos, fuerzas de la misma bandera y prestando los mismos servicios detuvieron en la Torrassa a varios individuos y al intentar huir también cinco de ellos la fuerza citada disparó contra ellos también matándolos, cuyos cadáveres se encuentran en el Depósito Judicial del Cementerio de esta Ciudad.

Dios guarde a V. E. muchos años.

Hospitalet 6 de mayo de 1939.

Año de la Victoria

El Inspector Jefe^{vi}

Aquestes accions repressives són poc comuns en la nostra historiografia i a l'Hospitalet tenim referència de dues, portades a terme com a possible resposta als grups d'acció que havien assassinat el comissari de l'Hospitalet José León Giménez l'abril de 1939 (Santacana, 1994: 280), assassinat que s'imputà al grup de Joaquim Pallarès de la CNT de la Torrassa, i també per l'acció d'algun altre grup antifranquista del qual es fa difícil concretar la identitat política. No ajuda la premsa de l'època, que s'hi refereix com a "banda marxista perteneciente a la Fai".^{vii}

Hi havia accions de resistència col·lectiva, com ho mostra la vaga de Can Trinxet, organitzada per les dones contra les condicions de treball l'any 1940 (Santacana, 1994: 282). Vagues que, com en altres llocs, a final de la II Guerra Mundial s'incrementaren a Can Trinxet, a la foneria La Farga l'any 1945 i 1946, i accions diverses, com pintades del PSUC a Collblanc-La Torrassa, així com l'aparició de la bandera republicana penjada a Can Trinxet, el llançament de fulls volants l'onze de setembre de 1945 i l'any 1947, la propaganda contra el referèndum de la llei de successió, a més d'altres accions vinculades a la incidència que havia tingut la CNT a la ciutat i, més especialment,

les que va dur a terme el grup d'en Quico Sabater des de l'any 1943 (Gómez, Montón, 2007; Marín, 2002).

És conegut també l'atrancament a la farmàcia de Collblanc d'Antoni Aparicio, cap local de la Falange entre 1940 i 1944, portat a terme pel grup del PSUC dirigit per Juan Cuadrado el 24 de març de 1945. La caiguda de Cuadrado tingué conseqüències funestes per a l'organització del PSUC, i és conegut com "el cop d'abril", amb una vintena de militants destacats detinguts, com Tomasa Cuevas, Miguel Núñez, Celestino Carreté, Pere Pujol, Daniel Domingo Montserrat, José Aymerich, José Bru, i la sensació d'inseguretat absoluta per part dels militants del PSUC a Catalunya (Martín Ramos, 2002: 260-262).

A l'Hospitalet, com en altres poblacions industrialitzades a l'entorn de Barcelona, existia l'organització clandestina del PSUC. Tenim constància de la presència de militants del PSUC a l'Hospitalet en aquests anys, almenys cinc per 1944 (Martín Ramos, 2002).

Antoni Lardín (2004) confirma la presència de petits nuclis del PSUC a la ciutat de l'Hospitalet durant la dècada dels quaranta. Recull les dades de *L'Informe Serradell* i diu que el Primer Sector estava constituït per tres cèl·lules d'empresa, una a l'Espanya Industrial i dues més a l'Hospitalet: Can Trinxet i al barri de la Torrassa. A més, sabem de l'existència d'un nucli al barri de Sant Josep que funcionà entre gener i novembre de 1946. Aquest grup del PSUC va estar format Francesca Noes, la seva filla Ramona, Lluís Martí Bielsa, Pere Duró i dues dones més anomenades Helena i la Tintorera (Parramon, 2007).^{viii}

Francesca Noes, nascuda l'any 1900 a Sant Adrià de Besòs, es va exiliar a França fins als anys 1944-45, i des d'aleshores visqué a l'Hospitalet, on morí l'any 1972. Durant el gener de 1946 vivia al barri de Sant Josep i, a petició de Lluís Martí Bielsa, instal·là a casa seva la impremta-multicopista que un grup de guerrillers acabava de portar de França. La posaren al safareig de la casa. Era una multicopista del Partit Comunista d'Espanya (PCE) i la propaganda que es feia era del PCE. Van resistir onze mesos. El novembre de 1946 arribaren les detencions, com a conseqüència de la caiguda de l'aparell de Madrid (expedient d'Agustín Zoroa). La Francesca, en Pere Duró i en Lluís Martí Bielsa foren portats a la comissaria de la Via Laietana. Els dos homes van ser molt torturats i passaren a la presó Model fins a la celebració del Consell de Guerra. Després Pere Duró fou traslladat al penal de Santoña i Lluís Martí Bielsa, al de Burgos. La Francesca va ser condemnada a sis anys i en complí tres a la presó de les Corts.

A finals dels anys quaranta el PSUC també seguia actuant. Així sabem de llançaments de propaganda del PSUC al metro de Santa Eulàlia (Santacana, 1994: 348).

L'Informe Agustín de Gregorio López Raimundo, de l'agost de 1949, diu que a Catalunya hi havia 1.618 militants del PSUC, dels quals 500 estaven empresonats. Dels 41 militants del Primer Sector (Sarrià, Sants, les Corts i la Torrassa-l'Hospitalet), indica

que hi havia 3 militants a Can Trinxet i els altres dos grups de l'Hospitalet entre 3 i 6 militants (Lardín, 1999).^{ix}

D'aquests anys, sabem també que el nombre de vagues augmentà. L'any 1947, a Caralt i Pérez i l'any 1949, a Can Trinxet i Pareto.

2.1. Els fugitius de l'Espanya rural feixista que emigraren cap a l'Hospitalet

Molts dels que seran protagonistes del PSUC a l'Hospitalet en la dècada següent hagueren de marxar del seu poble per causes polítiques i arribaren a l'Hospitalet provinents d'un partit polític d'implantació espanyola com era el PCE. Un col·lectiu marcat, personal i familiarment, per la repressió, amb l'afusellament de familiars, condemnes de presó o fugides. Per aquest motiu incorporem la seva trajectòria durant el període estudiat. Encara que tracten de fets que no van passar a la nostra ciutat, considerem que formen part de la història col·lectiva.

Aquests militants del PSUC de l'Hospitalet van ser: Victoriano Ramos, Diego Corrales, Carme Díaz, Avelino Agudo, Modesto Cancio, Francisco García Gómez, Dionisio Muñoz, Felipe Cruz, Pura Fernández, José Muñoz i Antonio Ballesteros.^x

Victoriano Ramos (1902-1997) va nèixer a Badajoz. Durant la guerra, els pares, malgrat ser de dretes, van estar empresonats, acusats de passar informació als seus fills, i al final de la guerra foren condemnats a sis anys i un dia. La casa va ser deruïda i els ho van prendre tot. La guàrdia civil el va anar a buscar i passà per tres camps de concentració fins l'any 1943. Marxà cap a Lora del Río (Sevilla). Va emigrar, amb tota la família, cap a l'Hospitalet l'any 1961, on treballà a la construcció i des d'on s'incorporà al PSUC.

Diego Corrales (1912-2004). Veí de Cadis, passà pels camps de concentració d'Alcázar de San Juan i Cerro Muriano. Retornà al poble però estava sota el control de la Guàrdia Civil, a qui s'havia de presentar cada tarda i es veia obligat a cantar el *Cara al Sol*. Col·laborà amb la guerrilla. Militant del PCE des de 1937, l'any 1968 arribà a l'Hospitalet i s'incorporà al PSUC des del sector de la construcció, on treballava.

Carmen Díaz (1916-2003), nascuda a Cartagena i militant del PCE. Va ser responsable de l'organització de dones d'aquella ciutat, on al final de la guerra exercia la secretaria general del partit comunista. Acabada la guerra, patí detencions i tortures, tant personalment com en el seu entorn més pròxim. Va ser internada el mateix abril de 1939 en un camp de concentració a Alacant. Més tard, detinguda a València, passà dos anys empresonada (1940-42). Fugí a Sevilla, on tornà a ser detinguda i torturada. A Granada col·laborà en tasques d'organització del PCE i actuà d'enllaç amb la guerrilla. Marxà cap a Còrdova i, amb la policia als talons, arribà a Catalunya l'any 1950.

Avelino Agudo (1917-2000). Nascut en un poble de Badajoz en el si d'una família de jornalers. Entre 1939-46 va estar empresonat en cinc centres de detenció: Za-

mora, Madrid, Càceres, Sevilla i Cadis. A Càceres va estar reclòs tres anys. No va poder tornar al poble fins l'any 1946. Emigrà cap a Catalunya l'any 1956. Fou un dels fundadors de les CCOO.

Modesto Cancio va néixer l'any 1920 a Fonsagrada (Lugo). Viu a l'Hospitalet des de 1950 i des de l'any 1958 milità al PSUC. L'any 1960 fou detingut i empresonat.

Francisco García Gómez (1920-2004), veí de Motril (Granada). El 1939 fou reclòs a la plaça de toros de Granada, passant després a un camp de concentració a la mateixa província i onze mesos en un batalló disciplinari. Quan va retornar a Motril s'havia de presentar cada quinze dies a la caserna de la Guàrdia Civil. L'any 1954 arribà a Catalunya contactant d'immediat amb el PSUC.

Dionisio Muñoz. Nascut el 1920 a La Capilla (Badajoz), formà part de la lleva del biberó. L'any 1940 va sortir dels camps de concentració amb un germà condemnat a mort i un altre d'exiliat a França. Va retornar a la seva zona d'origen on va col·laborar amb la guerrilla. L'any 1964 s'instal·là a l'Hospitalet.

Felipe Cruz (1920-1981), nascut a Jaén. Amb només quinze anys s'escapà i lluità amb els republicans obtenint el grau de tinent. L'any 1948, per la seva militància a les joventuts comunistes, emigrà cap a Barcelona, on treballà de lampista a La España Industrial. Amb la seva companya Pura Fernández vivien al barri de "la Bomba" de l'Hospitalet.^{xi} Ell patí quatre detencions, als anys 1957, 1961, 1967 i 1968, i sumà tres anys i tres mesos d'empresonament.

Pura Fernández (1921-1997). Nascuda a Cambil (Jaén), fou detinguda dues vegades, 1967 i 1968, i patí tres mesos de presó.

José Muñoz Jurado va néixer a Antequera (Màlaga) l'any 1921. Afiliat a les joventuts socialistes durant la república, va ser voluntari a la guerra i posteriorment fou internat en diversos camps de concentració fins a l'any 1945. Arribà l'any 1966 a l'Hospitalet, on treballà en la construcció.

Antonio Ballesteros, veí d'un poble sevillà, va néixer el 1923 en un ambient socialista i comunista. El seu pare, president de la casa del poble, va ser afusellat l'agost 1936 tan bon punt van entrar al poble les tropes franquistes. La seva militància política en la clandestinitat començà l'any 1947. En no poder refer la seva vida al poble, va marxar i va arribar a l'Hospitalet l'any 1961.

L'escolarització d'aquests homes i dones va ser gairebé inexistent, però tots eren conscients del valor de la cultura i de la importància que tenia la militància en el Partit com a factor intrínsec de formació. A causa de la derrota de la República, de les onze persones d'aquest grup, només Antonio Ballesteros es lliurà de camps de concentració o presó. Ara bé, la repressió passava també per la inestabilitat laboral i les conseqüències que tenia en l'àmbit familiar.

3. REORGANITZACIÓ DEL PSUC LOCAL SOTA LA DICTADURA FRANQUISTA

Carmen Díaz explica que quan esclatà la vaga de tramvies de 1951, durant tres dies voltà pel centre de Barcelona participant de tots els aldarulls que es trobà: "Había un follón tremendo. Estaban las calles llenas de policía, con caballería y todo. En la calle Pelayo se armó un potaje..." A plaça Universitat, els estudiants la deslliuraren de les mans de la policia.^{xii}

Fins a l'any 1957, els pocs militants que es movien per l'Hospitalet actuaven sense contacte amb la direcció. Podem parlar de tres nuclis que s'interrelacionaren i donaren lloc a la nova organització del PSUC de l'Hospitalet.

El primer nucli dels anys cinquanta, i que tindrà continuïtat al llarg de tota la història del PSUC, és el que es formà a l'entorn de **Felip Gómez Crespi** al barri de Collblanc -La Torrassa. Felip Gómez nasqué l'any 1938 a Antella, poble de València, i marxà cap a Barcelona l'any 1956. Per mitjà d'**Àngel Rozas** contactà amb el PSUC l'any 1957, generant un petit nucli integrat pels germans Ramon i Josep Rius, Josep Aragon,^{xiii} Rafel Gómez —germà de Felip—, Clemente Saiz —veí d'escala de Felip— i Carles Masmitjà —sastre amb qui treballava Mercè Olivares, la que seria la companya de Felip. En els primers anys seixanta, alguns integrants d'aquell nucli realitzaren accions de propaganda, pintades demanant amnistia, fulls volants... També a principis dels seixanta juntament amb Antonio Ballesteros, company de Felip a la fusteria on treballaven, crearen una xarxa d'unes 15 persones, un petit nucli que es reunia a casa d'Antonio Ballesteros i també a casa de Felip Gómez. Van idear i confeccionar una impressora manual —més tard coneguda com "vietnamita"—^{xiv} per tirar els fulls volants que cridaven a la vaga. Per exemple, el 19 juny de 1959 hi havia una convocatòria de vaga general revolucionària del PSUC-PCE. Felip Gómez i Josep Rius varen fer milers de fulls i els tiraren per l'Hospitalet i Sants. Van posar, també, uns petards a les vies del tramvia que les havien de fer malbé i aturar el transport de Barcelona. Els preparats químics, però, van fallar.

A principis dels seixanta hi havia també cèl·lules d'estudiants i treballadors, com explica Antonio Mayo a les seves memòries sobre els anys 1961-62, quan vivia a Collblanc-La Torrassa (Mayo, 2009: 118-127).

El 19 d'abril de 1963 fou executat Julián Grimau i Antonio Ballesteros va llençar quatre paquets de fulls volants per Vallvidrera demanant l'indult.^{xv}

A meitat de la dècada dels seixanta, Felip Gómez va assumir responsabilitats extralocals en el si del PSUC. Anà per primera vegada a París, per reunir-se amb la direcció del PSUC l'any 1963 i el 1964 hi tornà amb Mercè Olivares. Després d'aquesta trobada amb el Comitè Executiu, l'any 1965 entrà a formar part del comitè de Barcelona, com a responsable del sector 3, i en aquest comitè de Barcelona hi va estar fins al 1970.

Un segon nucli girarà a l'entorn de **Felipe Cruz** i **Pura Fernández**, al barri de barraques de La Bomba, on vivien amb la seva filla i els dos fills. Els primers contactes

de Felipe Cruz amb el PSUC li arribaren per mitjà d'un altre comunista del barri de Santa Eulàlia, Telesforo Zabala Hortas. Ambdós treballaven a Sants, a Can Batlló i a l'Espanya Industrial, on ja als anys cinquanta, Felipe Cruz havia aconseguit crear una cèl·lula del PSUC.^{xvi}

La barraca de la Bomba es convertí en un centre de tertúlia i de formació, per on passaren estudiants, sindicalistes i polítics del PSUC, com els germans Abad, els Fina, Leopoldo Espuny, Lluís Salvadores, Montserrat Avilés, Carmen Sauquillo, Antoni Gutiérrez Díaz, Antònia Roca, Jordi Solé Tura, Linares, Moreno Plata (sindicalista del Baix Llobregat) o persones properes com Paco Candel. De l'Hospitalet, hi participaven, almenys, Telesforo Zabala i la seva esposa, Pepa, Felip Gómez, Mercè Olivares, Jaume Valls, José García Soria i José Carrasco.

Al mateix temps, a la barraca es duïen a terme activitats clandestines com ara la impressió de propaganda amb la 'vietnamita' que amagaven a la figuera del pati. Així, Ángel Morera explica que es passà una nit fent fulls volants a la barraca del Felipe i la Pura i després les va repartir durant dues hores al pont de la Indo, a Santa Eulàlia.^{xvii}

El 20 de novembre de 1964, a l'església de Sant Medir, es constituí la *Comissió Obrera Central de Barcelona*, on assistiren més de tres-centes persones, entre elles la Pura Fernández i la Maria Manchón, i allà nasqué el *Movimiento Democrático de Mujeres*,^{xviii} del qual Pura Fernández i Mercè Olivares foren les impulsores a l'església de Sant Isidre, on es reuniren més d'un centenar de dones. Pura Fernández encapçalà el moviment veïnal de la Bomba amb la creació de la cooperativa d'habitatges i més tard a Bellvitge també es convertí en líder veïnal, igual que Mercè Olivares, que a més, pel que fa al feminisme, ja l'any 1965 promogué xerrades de dones a Sant Medir quan algunes metgesses començaven a fer planificació familiar de forma clandestina.

Més tard es formà el tercer nucli a l'entorn de **Jaume Valls**, militant del PSUC de les terres de Lleida des de 1951. En Jaume arribà a l'Hospitalet l'any 1964, on passà a formar part de l'estructura clandestina del partit, assumint la responsabilitat política local l'any 1967 arran de l'escissió del grup Unitat-PCE(i) (Parramon, 2007: 279-281). Patí la primera detenció en sortir de l'església de Santa Eulàlia de Provençana l'any 1968, mentre preparaven accions per al primer de maig. A més foren empresonats Jaume Barluenga, Avelino Agudo, Alfons Olivares, Mateo Monguillón, Narcisa Sempere, Pura Fernández i Felipe Cruz i, arran d'aquesta detenció, romangué tres mesos a la presó Model. Fou el gran impulsor de les CCOO en el ram de la construcció i un dels eixos de la xarxa del PSUC a l'Hospitalet. Des de 1967 s'establí una forta interrelació política amb José Carrasco, Avelino Agudo, Francisco García Gómez, Victoriano Ramos, Juan Manuel Serrano, Antonio Ruiz, Dionisio Muñoz, Antonio Dubizón, Diego Corrales, José Muñoz, Tomás Martínez, Pedro Olmo i José García Soria, arribant a formar nuclis als barris de la Florida, Collblanc, Sta. Eulàlia, Bellvitge i a la fàbrica de motos Ossa, que estava situada al barri de la Bordeta de Barcelona.

També sabem, pel testimoni de Francesc Pedra, que al llarg de tota la dècada es trobaven als "garrofers", entre Pubilla Casas i Can Serra, vells anarquistes com Planas i Pedra, i militants del PSUC com Avelino Agudo i Victoriano Ramos.^{xix}

3.1. La lluita sindical

Les vagues d'Astúries de 1962 tingueren un fort ressò a la Pegaso, fàbrica situada al barri de Sant Andreu de Barcelona, i a Josep Cutillas, membre del comitè d'empresa, li va significar una detenció.^{xx} Durant el mes de setembre, el comitè del sector 3, amb Felip Gómez al capdavant, va llançar octavilles de suport a la vaga de la Siemens de Cornellà.

A les eleccions sindicals del juny del 1963, obtingueren uns bons resultats els candidats no oficials a les grans empreses. Entre altres foren escollits com a delegats Josep Cutillas a la Pegaso i Modesto Cancio, en una empresa del metall. Aquell mateix any, Francisco Hernández va començar a plantejar reivindicacions a la seva empresa (Talleres Dorca) amb un altre militant del PSUC, Gabriel Rodríguez, que fou acomiadat i va emigrar a Suïssa.

Jaume Valls, a la foneria Samper, a Collblanc, juntament amb José Carrasco, van formar un grup fins a autoproclamar-se com a Comissió Obrera de l'empresa a finals del 1965. També al barranc de Pubilla Casas, a la riera de Can Rigalt, es feien assemblees en què participaven més de 50 treballadors, esperonats per les conquestes laborals, i així coordinaven les CCOO, sobretot les del Baix Llobregat, a les quals aportaven entre 300 i 400 pessetes setmanals.^{xxi}

A les eleccions sindicals de 1966 —en algun cas foren l'any 1967—, els militants de Comissions Obreres van rebre la consigna de presentar-se: José Carrasco a la factoria Samper; José García Soria a Riviere; Tomás Martínez a TEMSA; Juan Manuel Serrano, Modesto Cancio i Claudio Ruiz a l'empresa de la construcció on treballaven; José Muñoz i Francisco Hernández a Talleres Dorca; Josep Cutillas a Pegaso; Esteban Cerdán^{xxii} a Laforsa. La candidatura de CCOO va obtenir el triomf a la SEAT i estava formada per comunistes del PSUC, catòlics de la HOAC i joseantonianos, com explica Antonio Mayo, que en formava part.

Els resultats excel·lents de les eleccions sindicals de 1966 desfermà una tempesta repressiva sobre el moviment obrer clandestí amb la caiguda d'Ángel Rozas i part de la direcció de Comissions el 26 de desembre. El 16 de març de 1967, el Tribunal Suprem declarà il·legals les CCOO.

A més de la repressió, les CCOO van patir les primeres escissions, com a conseqüència del que passava al PSUC. A mitjan 1967, els militants escindits del PSUC, que formaren el PCE(i), crearen les Comissions Obreres Revolucionàries (COR) enfrontades a les CCOO i que van tenir influència a SEAT amb Antonio Mayo i Gonzalo Montesinos al capdavant, i des de l'any 1969 també José Manuel Rodríguez Mesa. També al

gener de 1970, Faustino García i Isabel López, de CCOO i PSUC, foren acomiadats de la SEAT.

Jaume Valls, durant l'estat d'excepció del desembre del 1969, fou objecte d'una segona detenció i passà cinc mesos a la presó. Fou jutjat pel TOP, Tribunal d'Ordre Públic, a Madrid l'any 1971 (Tobar, 2010).^{xxiii} Novament l'any 1971 fou objecte d'una tercera detenció i sanció governativa. L'any 1972 va haver de tornar a la presó per complir una part de la condemna. Encara l'any 1976 tingué lloc la seva darrera detenció, que durà unes hores.

A finals dels anys seixanta, José Carrasco era també punt de referència de la militància comunista que residia a la zona nord de la ciutat. Així és recordat per Aureliano Caballero, Claudio i Eusebio Ruiz, Julián Sánchez Lao, Modesto Cancio o la mateixa Carmen Díaz.

Cal remarcar la importància del primer de maig, ja de l'any 1960. Sabem que un grup de militants del PSUC van fer pintades demanant amnistia davant dels blocs Onésimo Redondo del barri de la Florida i foren atacats a trets pel vigilant dels blocs. Un altre grup va fer pintades demanant amnistia a la sortida de l'estació del metro de Sta. Eulàlia. L'endemà el metro va estar paralytitzat per esborrar-les. Els anys 1961 i 1962 va haver-hi manifestacions llampec a la plaça Catalunya, i l'any 1964 algú va penjar unes pancartes al·lusives al Primer de Maig als carrers Mas i Pujós, amb la bandera republicana. Després es feren celebracions festives de l'1 de maig, trobades al camp, al Prat, a Fuensanta de Cornellà, a Torre Baró, i fou allí, l'any 1967, quan es produí una detenció massiva de més de trenta persones: Luis Salvadores i la seva dona, Manola Cuerda o Pura Fernández i Felipe Cruz, que passaren tres mesos a la presó Model. L'any 1969 la trobada es va fer a Esplugues i l'any 1972 a Sant Feliu de Codines. L'any 1973 a Sant Cugat, promogut per l'Assemblea Democràtica de Catalunya. L'àmbit d'influència del PSUC anava ampliant-se, de manera que a Sant Cugat hi participaren més de tres-cents veïns de l'Hospitalet.

4. TARDOFRANQUISME. LLUITES VEÏNALS

Si la dècada dels seixanta la militància del PSUC focalitzà la seva lluita en el moviment obrer i les Comissions Obreres, durant la crisi del franquisme a la dècada dels setanta fou el moviment veïnal i la lluita des de les associacions de veïns una nova forma d'expressió de l'antifranquisme i d'ampliació de la militància del PSUC.

L'augment de població com a conseqüència de la immigració resultant del *desarrollisme* i la manca de serveis col·lectius donaren lloc a mobilitzacions fins arribar a les associacions de veïns. Un dels factors comuns a l'Hospitalet fou el paper de les parròquies.^{xxiv} Era el temps dels capellans obrers i del moviment "cristians pel socialisme", amb personalitats com Joan Garcia Nieto. Al mateix temps, l'afany de saber es concretava en cinefòrums, cursos de català i d'alfabetització, en molts casos en els

mateixos locals parroquials. Potser en fou capdavantera, ja des de 1961 a partir de la incidència de la JOC, la parròquia de Sant Ramon, a tocar de Collblanc.

En aquesta dècada, Felip Gómez havia iniciat contactes oberts entre capellans i el PSUC, i això va permetre la cessió d'alguns espais parroquials per a l'organització de la Comissió de Solidaritat amb els presos a finals de 1966 a Sant Ramon, per la preparació d'accions per al primer de maig o la constitució de les Comissions Obreres de Catalunya a l'església de Santa Eulàlia de Provençana els anys 1967 i 1968. A la dècada dels setanta, pràcticament totes les parròquies obriren les seves portes per a reunions clarament contraries al règim.

També l'any 1961 Càritas fundà el "Centro Social la Florida", depenent de la parròquia de la Llum. L'any 1965 inauguraren un local al carrer de l'Enginyer Moncunill i a l'octubre de 1967 l'ambient era del tot polititzat, amb actes commemoratius del 50è aniversari de la Revolució Russa (Gutiérrez, 2002: 124). D'allí en sortiren alguns dels dirigents locals de CCOO i del PSUC del final del franquisme i la transició, com Salvador Pastor, Joan Saura, Tadeo Sánchez o Clara Carme Parramon.

També a la Bomba, Felipe Cruz i Pura Fernández organitzaren l'any 1965 un grup de veïns que promogueren una cooperativa per gestionar la construcció dels habitatges per als barraquistes. Aixecaren un local social que, entre altres funcions, feia d'escola i al novembre de 1968 van poder ocupar un primer bloc d'habitatges a Bellvitge.

El desencadenant de la constitució de les associacions de veïns fou l'oposició als plans parcials que l'Ajuntament pretenia portar a terme. En tots els casos hi havia nuclis de militants del PSUC i algun representant d'altres organitzacions clandestines, així com capellans i cristians de base.

El cas de Collblanc-La Torrassa és paradigmàtic. S'inicià com a rebuig a projectes concrets l'any 1969 que consideraven injustos, com era pagar impostos especials per la remodelació del mercat. Hi participaren Jaume Valls, Felip Gómez, Mercè Olivares i, com a resultat, crearen la Comissió de Barri. El debat sobre el Pla Parcial va servir de catalitzador de la que fou la segona associació de veïns de l'Hospitalet (març del 1971). La seva primera junta directiva estava formada per cinc homes de la parròquia i un, l'últim, del PSUC, Felip Gómez.

A Bellvitge, el nucli originari girava a l'entorn de Pura Fernández amb altres militants del PSUC que arribaven al barri, com Ignasi Fina, Nelly Peidró i algun militant del PSOE i de LCR. Després naixerien altres associacions alternatives a la promoguda pel PSUC.

A Can Serra fou especialment significativa la construcció de la *Casa de Reconciliació*. Els escolapis, encarregats dels serveis parroquials, consideraren que la manca de serveis públics era contradictòria amb la construcció clàssica de parròquia. Calia una escola d'adults, casal d'avis, esplai..., i per aquests motius es volia fer una casa de tothom, del poble i edificada entre tothom, entre els veïns. Finalment, en un antic abo-

cadador d'escombraries i en dos anys, s'aixecà l'edifici que es coneix com *Casa de Reconciliació*, amb tots els significats que implica la paraula. Es va inaugurar el 16 de juliol de 1974 i en la seva construcció s'hi van trobar cristians molt allunyats dels comunistes i comunistes "menjacapellans". A l'escola d'adults de la *Casa de Reconciliació* hi participà Manuel Sacristán. Aquest nou espai fou lloc de reunió del moviment obrer de l'Hospitalet i el Baix Llobregat.

A Pubilla Casas, a finals dels anys seixanta, Avelino Agudo, Victoriano Ramos, José Carrasco, Julián Sánchez Lao i d'altres militants i simpatitzants comunistes de la Florida i Pubilla Casas, juntament amb Francesc Pedra, el capellà Pedro Fernández i l'assistenta social Mercè Ridaura, promogueren l'Associació de Veïns de la Florida i Pubilla Casas, que es constituí l'any 1970.

De fet, en el moment que s'estaven creant les associacions de veïns, la majoria dels militants del partit s'hi sumaren, si bé en molts casos amb poca incidència, prenent un paper molt més actiu les seves companyes. Les vocalies de dones eren les més actives. Si més no, molts militants del PSUC se senten fundadors de les associacions de veïns. És el cas de Claudio i Eusebio Ruiz, Francisco Hernández i Carmen Díaz a Pubilla Casas-La Florida; Faustino García, José García i Felipe Cruz a Bellvitge; José M. Serrano i Aureliano Caballero a Can Serra; Mercè Olivares i Felip Gómez a Collblanc-La Torrassa i Josep Cutillas a Santa Eulàlia (Camós, Parramon, 2001).

La mobilització del PSUC no se centrava només en les AV, sinó que també en altres entitats de la ciutat hi havia militants del PSUC que incidien sobre la col·lectivitat. És el cas de Joan Rimbau, aleshores simpatitzant del PSUC, i que cap a 1965 accedí a la presidència de l'entitat *Pimpinela* impulsant cursos de català, cinefòrums i cedint el local a les incipients CCOO (Sala, 1995; Parramon, 2007).

El franquisme no deixà de perseguir militants del PSUC fins a l'últim moment. Treballadors, treballadores i estudiants de l'Hospitalet patiren aquesta repressió final, ingressant a la presó Model o a la Trinitat (Camós, Trayner, Montón, 2010). Hem citat el cas de Jaume Valls que encara l'any 1976 patí la seva darrera detenció. Altres casos van ser:

Julián Cabanillas Pozo. Vivia al barri de Pubilla Cases. Militava al PSUC i a CCOO. L'any 1966, en sortir d'una assemblea de la SEAT, va ser detingut per un agent de la policia secreta i passà setanta dues hores a comissaria. A finals de 1969 es presentà la Guàrdia Civil a la fàbrica SEAT i fou novament detingut, traslladat a Madrid, jutjat pel TOP i defensat per Josep Barberà i Albert Fina. Va ser acusat d'associació il·lícita i finalment condemnat a quatre mesos de presó que complí a la presó Model. Acomiadat de la SEAT, pogué resistir gràcies a les campanyes de solidaritat. Recuperà el seu lloc de treball amb l'amnistia laboral de la SEAT de l'any 1977.

Josep Cortada Nusas. Entrà a treballar a la SEAT l'any 60. Formava part de les CCOO clandestines. Acomiadat el 21 d'octubre de l'any 71 amb altres companys. Dels

19 detinguts, set eren de l'Hospitalet. A la presó Model només hi van estar sis dies. L'onze de setembre de 1973, un grup de treballadors de SEAT estaven reunits al despatx d'Albert Fina i van ser detinguts per la policia i portats a Via Laietana, on van passar tota la nit. Es va tornar a incorporar a la SEAT amb l'amnistia laboral de 1977.

Francisco Javier García Almirall. Vivia a Can Serra. Era estudiant universitari i estava vinculat al PSUC. Mentre es manifestava amb motiu de l'execució de Puig Antich, la policia el va detenir i apallissar. A la comissaria de Via Laietana hi va estar una nit. Acusat de manifestació il·legal, va ser traslladat a la presó, on va estar uns quants dies en una cel·la aïllat. No es va realitzar judici del TOP per l'amnistia de 1977.

Aurora Gómez Cano. Va néixer l'any 1951. Vivia al barri de Santa Eulàlia. Militant de CCOO i el PSUC. Treballava al Banco Guipuzcoano i estudiava geografia a la Universitat de Barcelona. Detinguda l'any 1973 mentre estava treballant, la van portar a Via Laietana, on va passar tres dies als calabossos amb interrogatoris constants. El fet de ser una noia jove va ser utilitzat per la policia amb insinuacions, pressió psíquica i violència física. Recorda que la van aixecar de la cadira agafada pel coll. De comissaria al jutjat de guàrdia i d'allà a la presó de la Trinitat, on va estar dos o tres dies incommunicada. Finalment, després de 23 dies, va poder sortir pagant una fiança. L'Aurora va morir l'any 2006.^{xxv}

Remedios González Medina. Va néixer l'any 1957 i vivia al barri de Bellvitge, on estudiava a l'Institut Torras i Bages de Can Serra als vespres i treballava. Tenia disset anys quan va ser detinguda, poc després de la mort de Franco, quan estava enganxant propaganda a la carretera del Mig amb amics del PSUC i algú va avisar la policia. Anaren de la Guàrdia Civil que hi havia darrere de l'Ajuntament de l'Hospitalet al carrer Sant Pau de Barcelona. Dos dies sota amenaces i insults. Ingressà a la presó de la Trinitat, on va estar un mes. La fiança per poder sortir va ser pagada amb diners recollits entre companys de l'Institut i la família. Amb l'amnistia general de 1977 es lliurà del judici.

5. DE LA FI DEL FRANQUISME A LA CRISI DEL 81

La pèrdua de la por els anys 1974-1975 implicava l'increment de cèl·lules i del nombre de militants que hi participaven. Es feia impossible l'anonimat, ja que eren veïns del barri i fins i tot d'escala. L'any 1974 es comptabilitzaven uns vuitanta militants. L'any 1976 es feren actes públics a tots els barris, fins i tot amb la presència pública de Gregorio López Raimundo al col·legi Santiago Apòstol de la Torrassa. Un any abans de la legalització, organitzats en sis agrupacions, es comptabilitzaven sis-cents militants. Aquell mateix any es feu la Primera Conferència local a l'Institut de Can Serra. El primer acte públic, un cop legalitzat el PSUC, es va fer el 3 de maig de 1977 al Centre Catòlic i per les primeres eleccions de juny de 1977 el gran acte central del PSUC a la ciutat es va fer al camp de futbol amb més de 5.000 assistents. Aquell any es comptabilitzaren més de mil afiliats.

Miting del PSUC a l'Hospitalet als anys setanta, amb la presència del poeta comunista Rafael Alberti. S'identifiquen Salva Pastor, Mercé Oliveres i Xavier Garcia Almirall (Chia).

L'any 1978, a la segona conferència local, a la *Cooperativa El Respeto Mutuo* del barri de Santa Eulàlia, Joan Saura fou escollit secretari polític en substitució de José Fariñas. S'enfrontaven les primeres eleccions municipals convençuts que es podia guanyar, pel reconeixement veïnal com a capdavanter de les associacions de veïns, pel prestigi de la lluita sindical a CCOO i pel fet que el cap de llista era Paco Candel, reconegut per molts veïns tant com a senador per l'Entesa, com per la seva obra escrita i el seu prestigi personal. El resultat a la ciutat d'aquestes eleccions de 1979 no fou el que s'esperava. El PSUC va aconseguir el 35% dels vots amb 11 regidors i 41.457 vots, darrere del PSC-PSOE, que obtingué 12 regidors i 48.686 vots. El que més sorprengué fou la baixa participació, només un 58%. Malgrat tot, el PSUC incrementà en 5.000 vots el resultat de 1977. De fet la militància ja havia disminuït. Aquell any dona una xifra de 862 afiliats en les vuit agrupacions de la ciutat.

El pacte entre el PSC (PSC-PSOE) i el PSUC, dins l'anomenat Pacte de Progrés, fou un acord de govern que va tenir molts desacords i va generar una desconfiança i animadversió mútues. La legislatura va acabar amb el pacte pràcticament trencat, la traumàtica escissió del PSUC de l'any 1981 i la creació del PCC. De manera que entre l'any 1979 i l'any 1983, tres dels onze regidors del grup inicial del PSUC se'n van anar a la nova formació: PCC. L'escissió va afectar profundament la militància del PSUC local amb greus enfrontaments interns, de manera que la llista es va moure fins al número 21 de la candidatura per substituir el tres regidors que van deixar el PSUC. L'any 1982, uns 250 militants ingressaren al Partit dels Comunistes de Catalunya i molts altres van deixar la militància. No és estrany que les eleccions municipals de 1983 representessin l'enfonsament del PSUC, que va passar d'onze a tres regidors.^{xxvi}

Cartell electoral del PSUC a Catalunya durant les eleccions de 1977, amb obrers de l'Hospitalet, entre els quals Jaume Valls, Felipe Cruz i Isabel Gallardo.

5.1 El secretariat polític del PSUC local fins 1987

L'any 1965, Felip Gómez es feu càrrec del Sector 3, que abastava des del carrer d'Urgell de Barcelona fins tot el Baix Llobregat. Recorda que col·laboraven amb ell en aquesta tasca "Ricardo", "Armando", Josep Aragón, Soler Almirall i Salas. L'any 1966 es creà el comitè local de l'Hospitalet depenent del sector 3 i s'incorporà l'estudiant Francesc Bonamusa, mentre l'estafeta passava per Josep Aragón, Jaume Valls i Felipe Cruz. Felip Gómez en fou el màxim responsable fins a l'escissió de 1967 del grup Unitat-PCE (i), encapçalada per "Miguel", que tingué força influència entre els estudiants universitaris com el mateix Francesc Bonamusa. També en un bon grup de militants de la SEAT^{xxvii} i en general en el sector 3. Després de l'escissió, interinament es feu càrrec de la direcció política Jaume Valls. Novament l'any 1968 la responsabilitat política del sector fou assumida per Felip Gómez fins l'any 1970, quan també s'apartà de la direcció de Barcelona pel desacord amb la política adoptada pel PSUC en relació amb la invasió de Txecoslovàquia. A l'Hospitalet el substituï José Fariñas.^{xxviii}

José Fariñas se'n feu càrrec des de 1970 fins a 1978. Sembla que ja el 1970 l'organització local va deixar de dependre de la direcció de Barcelona i es constituí amb un comitè local dependent de la direcció nacional. José Fariñas havia conegut Jaume Valls l'any 1969 a la presó Model durant l'estat d'excepció. Entre l'any 1978 i 1980, Joan Saura fou el màxim responsable del comitè local, però després de les eleccions municipals de 1979 com a tinent alcalde i cap del grup municipal d'onze regidors i amb tots els conflictes interns i externs que hagué d'afrontar, a la quarta conferència local es feu càrrec de la responsabilitat política del comitè local Jordi Guillot fins l'any 1985. A la vuitena Conferència Local, Ramon Luque fou el nou responsable polític fins a la fundació, l'any 1987, d'Iniciativa per Catalunya.

(data de recepció: octubre 2017; data d'acceptació: novembre 2018)

BIBLIOGRAFIA

BESTRATEN, Sandra; DOMÍNGUEZ, Manuel; HORMIAS, Emili. *Bellvitge: 50 años de historia de un barrio de l'Hospitalet*. Cornellà de Llobregat: Universitat Sense Fronteres i Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 2015.

BOTEY VALLÈS, Jaume; TRAYNER, M. Pau; MASSANA, Pilar; FEBRERO, Bonifacio; BERZOSA, Viti. *Can Serra-50 anys: història d'un barri de l'Hospitalet*. Barcelona: Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 2016.

BOTEY VALLÈS, Jaume. "Les parròquies de l'Hospitalet a partir dels anys 60". *Quaderns d'estudi*, 21. Barcelona: Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 2009.

CAMÓS, Joan. *L'Hospitalet 1930-36. Història de tots nosaltres*. Barcelona: Diputació, 1985.

CAMÓS, Joan. "Evolució política i social fins a 1939". *Història de l'Hospitalet*. Barcelona: Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 1997.

CAMÓS, Joan; PARRAMON, Clara C. "Crisi del franquisme, associacionisme i moviment ciutadà a l'Hospitalet de Llobregat". *Actes del 2n Congrés de la CCEPC*. Barcelona: Publicacions CCEPC, 2001.

CAMÓS, Joan; TRAYNER, M. Pau; MONTÓN, Miguel A. "Presos i preses de l'Hospitalet (1969-1976)" a "Principi i final del franquisme". *Quaderns d'Estudi*, 23. Barcelona: Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 2010.

CAMÓS, Joan [coord.] et al. *L'Hospitalet, lloc de memòria. Exili, deportació, repressió i lluita antifranquista*. Barcelona: Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 2007.

CEBRIÀ, Carme. *Estimat PSUC*. Barcelona: Empúries, 1997.

CERDÁN, Esteban. *Peatonos de la història del Baix Llobregat*. Cornellà: Associació per la memòria històrica del Baix Llobregat, 2006.

CÁNOVAS, Jordi. "Hospitalencs afusellats. Els consells de guerra". *L'Hospitalet, lloc de memòria. Exili, deportació, repressió i lluita antifranquista*. Barcelona: Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 2007.

"L'Hospitalet antifranquista. La transició a la democràcia". *Quaderns d'Estudi*, 12. Barcelona: Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 1996.

DOMÍNGUEZ, Manuel. "Taller d'història de Bellvitge". *Quaderns d'Estudi*, 10. Barcelona: Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 1991.

DOMÍNGUEZ, Manuel. "Quaranta anys de moviment veïnal a l'Hospitalet". *Plecs d'Història local*, n. 141. Barcelona: Diputació i L'Avenç, 2011.

"Víctimes mortals de la repressió franquista a l'Hospitalet". *Temps i Espai de memòria*, núm. 3. Febrer, 2016. Autor?

DOMÍNGUEZ, Manuel; FITÉ, Bartomeu; PASCUAL, Genís. *50 Anys de Granvia Sud. Història d'un barri de l'Hospitalet*. Barcelona: Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 2017.

DOMÍNGUEZ, Manuel. <http://localmundial.blogspot.com.es/2014/09/la-repressio-franquista-lhospitalet.html> [Consulta 23 setembre 2015]

DOMÍNGUEZ, Manuel. <http://localmundial.blogspot.com.es/2015/09/la-guerrilla-anti-franquista-lhospitalet.html> [Consulta 15 octubre 2015]

GIL, Enric. *No en van tornar. Exili i emigració dels hospitalencs a Amèrica (1937-1965)*. col. Barcelona: Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 2014. (Recerques; 6)

GIL, Enric; RIBAS, Josep. "Els hospitalencs en els camps nazis". *L'Hospitalet, lloc de memòria. Exili, deportació, repressió i lluita antifranquista*. Barcelona: Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 2007. (Recerques; 5)

GÓMEZ, Josefina; MONTÓN, M. A. "Els anys quaranta. la lluita clandestina". *L'Hospitalet lloc de memòria. Exili, deportació, repressió i lluita antifranquista*. Barcelona: Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 2007. (Recerques; 5)

GUTIÉRREZ, Pepe. *Memorias de un bolchevique andaluz*. El Viejo Topo, 2002.

JOVÉ, Marta. "Taller del barri del Gornal". *Quaderns d'Estudi*, 9. Barcelona: Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 1990.

LARDÍN, Antoni. *Condicions de treball, conflictivitat laboral i militància política clandestina. Els obrers industrial catalans i el PSUC (1938-1959)*. Tesi doctoral. Bellaterra: UAB, 2004.

LARDÍN, Antoni. "El PSUC clandestí a finals dels anys quaranta". *L'Avenç*, n. 240, 1999.

MARÍN, Dolors. *Clandestinos. El maquis contra el franquismo, 1934-1975*. Barcelona: Plaza Janés, 2002.

MARTÍN RAMOS, José Luis. *Rojos contra Franco. Història del PSUC 1939-1947*. Barcelona: Edhasa, 2002.

MAYO, Antonio. *Algunos otros alias de la militancia roja*. Memorial Democrático de Trabajadores de Seat, 2009.

PARRAMON, Clara Carme. "Els partits polítics de l'Hospitalet dels anys 60". *L'Hospitalet lloc de memòria. Exili, deportació, repressió i lluita antifranquista*. Barcelona: Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 2007. (Recerques; 5)

RIBAS, Josep. "Bombardeigs i refugis a l'Hospitalet (1937-1959)", a "Principi i final del franquisme". *Quaderns d'Estudi*, 23. Barcelona: Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 2010.

SALA, Cristina. "Taller del barri de Collblanc-La Torrassa". *Quaderns d'Estudi*, 11. Barcelona: Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 1995.

SANTACANA, Carles. *Victoriosos i derrotats. El franquisme a l'Hospitalet 1939-1951*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.

TOBAR, Xavier [coord.] *TOPCAT 1963-1977*. Fundació Cipriano García. Memorial Democràtic, 2010.

VILA, Jesús A. "Gestió i tensions en els primers consistoris de la democràcia (1979-1995)". *Quaderns d'Estudi*, 30. Actes de les Jornades d'Història de l'Hospitalet (16 i 17 d'octubre de 2015). L'Hospitalet de Llobregat: Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 2016.

NOTES

I. Aquest text s'ha basat en la comunicació que, en nom del Centre d'Estudis de l'Hospitalet, vaig presentar en el *Segon Congrés d'Història del PSUC*, que va tenir lloc al Museu d'Història de Catalunya l'octubre de 2016.

II. Comandant Otto Brunner, brigadista. Durant la Guerra Civil comandava el batalló Tchapaiev. Va combatre a Brunete i Belchite. Representants de l'Ajuntament s'entrevistaren amb ell en ocasió d'una visita al front. La seva biografia resulta molt confusa.

III. Font de la fotografia: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, Centro Documental de la Memoria Histórica Archivo Centelles foto 6379.

IV. Segons consta als llibres d'actes del plenari municipal (Arxiu Municipal de l'Hospitalet).

V. De moment podem afirmar que almenys foren 24 els hospitalencs afusellats. Els errors de transcripció eren molt abundants a causa del volum de feina que tenien els funcionaris de les forces d'ocupació per moure els centenars de milers de fulls de paperassa que generaven els Consells de Guerra; a més, altres podien ser afusellats fora de Catalunya i no en tenim constància.

VI. Domínguez (2016) i també <http://localmundial.blogspot.com.es/2014/09/la-repressio-franquista-lhospitalet.html>.

VII. *La Vanguardia Española* fa referència al consell de guerra de 26 de gener de 1940. Més informació es pot trobar a *La guerrilla antifranquista abans del Quico Sabaté*, a Domínguez: localmundial.blogspot.com.es/2015/09/la-guerrilla-antifranquista-lhospitalet.html.

VIII. Resum biogràfic de Francesca Noes elaborat per Clara Carme Parramon i reproduït a *L'Hospitalet lloc de memòria* (2007), p. 388-390.

IX. A la tesi suposa que la cèl·lula de La Perla, citada en l'informe Agustín, era de l'Hospitalet, però no tenim constància de cap fàbrica amb aquest nom.

X. Es poden consultar els seus resums biogràfics a *L'Hospitalet, lloc de memòria* (2007).

XI. El barri de "la Bomba" era una barriada de barraques situada sota la Gran Via, a l'altura de l'antiga Caserna de Lepant i el carrer Castelao.

XII. *L'Hospitalet, lloc de memòria* (2007), p. 337.

XIII. El pare de Josep Aragon, militant de la CNT, morí al camp d'extermini nazi de Gusen l'any 1941. Vegeu a *L'Hospitalet, lloc de memòria* (2007) el text d'Enric Gil i Josep Ribas "Els hospitalencs en els camps nazis".

XIV. Respecte a la 'vietnamita', Felip Gómez recorda que en "Roman", pseudònim clandestí de Josep Sarradell, responsable d'organització del PSUC durant més de trenta anys, sempre el presentava dient: "aquest és l'inventor". Vegeu l'enregistrament de Clara Carme Parramon que es conserva a l'Arxiu Municipal de l'Hospitalet.

XV. Vegeu el resum biogràfic d'Antonio Ballesteros a *L'Hospitalet, lloc de memòria* (2007).

XVI. Vegeu el resum biogràfic de Pura Fernández i Felipe Cruz a *L'Hospitalet, lloc de memòria* (2007).

XVII. Vegeu el resum biogràfic d'Ángel Morera a *L'Hospitalet, lloc de memòria* (2007).

XVIII. Pura Fernández explica que, quan Àngel Rozas es dirigí a elles des de la taula com a "amas de casa", ella respongué que per això no calia reunir-se i aquest fou l'origen del *Movimiento Democràtic de Mujeres*. La Pura, amb la Montserrat Roig i la Dolors Calvet, participaren en el Congrés de Moscou de Dones Democràtiques de l'any 1968. Vegeu *L'Hospitalet, lloc de memòria* (2007), p. 344.

XIX. Resums biogràfics de Francesc Pedra, Avelino Agudo i Victoriano Ramos a *L'Hospitalet, lloc de memòria* (2007).

XX. Resum biogràfic de Josep Cutillas a *L'Hospitalet, lloc de memòria* (2007).

XXI. Resum biogràfic de Jaume Valls a *L'Hospitalet, lloc de memòria* (2007).

XXII. Esteban Cerdán Francés (1931-2016) vivia a Bellvitge des de 1969 vinculat sobretot al Baix Llobregat. Ha estat un referent històric del PSUC. Vegeu-ne un breu resum autobiogràfic a Cerdán (2006).

XXIII. Manquen de l'Hospitalet almenys Jaume Valls, Mateo Miguillón, Marisa Sampere, José Berluenga. Tots ells detinguts durant la caiguda del 23 d'abril de 1968 a la parròquia de Santa Eulàlia. Tampoc hi és José Fariñas, empresonat a la Model l'any 1969.

XXIV. Es poden veure les referències que dona Jaume Botey (2009) sobre el paper de les parròquies en els anys seixanta i setanta a l'Hospitalet.

XXV. Des de l'any 2010, CCOO ha instaurat el Premi Aurora Gómez en homenatge a la seva lluita feminista en l'àmbit laboral.

XXVI. Jesús Vila (2016) considera que l'estratègia plantejada pel PSUC a les eleccions municipals de 1983 era del tot errònia en personificar en l'alcaldia el centre de la companyia.

XXVII. Vegeu el resum biogràfic d'Antonio Mayo a *L'Hospitalet, lloc de memòria*, on s'explica el xoc a la SEAT entre, per una banda, Rufino Vayo i Alfonso Olivares i, per l'altra, Domingo Navarro, Gonzalo Montesinos i ell mateix; i també a Mayo (2009).

XXVIII. Vegeu el testimoni de Leopoldo Espuny sobre José Fariñas a Cebriá (1997) i també el resum biogràfic de Jaume Valls a *L'Hospitalet, lloc de memòria* (2007).